

“Hikmet-i Hükümet”ten “Efkâr-ı Umumiye”ye Geçişte İbrahim Şinasi’nin Liberal Edebiyat Söylemi

Hasan ÖZTÜRK*

Tanzimat dönemi Türk edebiyatının *yol açıcı* kişilerinden biri olan Şinasi, edebî çalışmalarından önce sosyal etkinlikleriyle öne çıkarılması gereken yenilikçi bir Tanzimat aydınıdır. Şiir, tiyatro, tercüme, derleme, dil ve gazetecilik alanındaki az fakat etkili çalışmalarıyla yeni bir kuşağın yetişmesine öncülük eden Şinasi’nin, dönemindeki etkinliğinin anlaşılabilmesi, kişiliğiyle ilgili olmak yanında yetişme ortamıyla da yakından ilgilidir. Bir bakıma Şinasi, yetiştiği ortamın adamı olarak yenilik düşüncelerine yön vermeyi başarabilmiştir. Bu bakımdan Şinasi’nin kendisinden önce O’nu hazırlayan ortam önem kazanmaktadır.

Geriye dönülüp bakıldığında Türk (Osmanlı) toplumundaki “batıya yöneliş”in¹ başlangıcını, “Akdeniz Havzası”nı, karşılaştığımız batılılarla (Bizans, Venedik, Ceneviz) ortak kullanmaya başlamamıza kadar götürebiliriz. Bu karşılaşma, Selçuklular ve onların devamında Osmanlılarla, batının geri çekilmeye zorlanması şeklinde sürdürülmüştür denilebilir. Onbirinci yüzyıl sonlarında Bizans temsilindeki batıyla karşılaşan Türk topluluğu, geri çekilen batının topraklarına yerleşirken Bizans’ın kültürel mirasından da yararlanarak Osmanlı Devletiyle, Anadolu coğrafyasını

bundan böyle egemenliği altına alacaktır. XIV., XV. ve XVI. yüzyıllar, Anadolu öncesi dönemlerin (VIII-XII. yy.) kültür/bilgi mirasını pratiğe dökerek tüketen doğu ile ortaçağ ve kilise mahkûmu batının² askeri güce dayanan karşılaşmalarında batı tarafının geri çekilmesini gösterir. İkinci Süleyman (Kanuni) iktidarıyla (1520-1566) Türk asrı olarak nitelenen XVI. yüzyıla ince ayarla bakılırsa bu yüzyılda batının bir denge politikası hazırlığında olduğu görülebilir. Osmanlı, yüzyılın başlarında padişahlığına halife ünvanını da ekleyerek, Kanuni döneminin edebiyat ve mimariyle süslenen gösterişli iktidarından sonra “Sokullu dönemi”yle kendi asrını tamamlar. Padişahlarının iktidarıyla birleştirdikleri Sultan-ı İklim-i Rûm ve Halife-i Rûy-i Zemîn ünvanlarıyla kendilerini tanımayan doğu/Osmanlı karşısındaki batı, Cristopher Columbus ve Macellan’ın deniz aşırı çabaları sonucu, birlikte kullandığı Akdeniz Havzası’nı Türklere bırakarak Pasifiğe açılıp yeni bir dünyaya yönelecektir. Coğrafi keşifleriyle yeni bir dünyaya açılan batı, içindeki “yeni”nin derinliklerine yönelerek *rönesans* ve *reform* dönemlerini hazırlayacaktır.

Onyedinci yüzyıl, her ne kadar Tiryaki Hasan Paşa’nın destanlaşan Kaniye Zaferi’yle (18 Kasım 1601) başlarsa da Osmanlı için sonu

* Edebiyat Araştırmacısı

duraklamaya giden bir “yerinde sayma”, bu yerinde saymanın doğurduğu anarşi ve bütün bu olanlara çare olması beklenen lâhiyalar dönemi olarak görülebilir.³ Bu yüzyıl, bir bakıma Osmanlı etnosantrizminin (kendini beğenmişliği) sona ererek imparatorluğun, Avrupa’da kendi padişahından başka bir ‘kral’ı da imparator olarak tanımamasının adıdır. Zitvatorok Anlaşması’yla (11 Kasım 1606), Almanya’nın yıllık vergi ödemeyeceğini kabullenen Osmanlı, kendi zararına olan bu ilk anlaşmaya imza atarken aynı yıllarda içerdeki *Celali İsyanları* ile toplumsal hayatta anarşiyi de tanıyacaktır.⁴ Bundan böyle Osmanlı’nın yenileşme çabalarına engel gösterilecek iki unsurdan -ulemayla birlikte- biri olan *yenicheriler*,⁵ bir Osmanlı padişahını kendilerine yönelik değişiklik tasarıları sebebiyle öldüreceklerdir (II. Osman). Dördüncü Murat’ın (1623-1640) sert önlemleri dahi uzun ömürlü olmayacak ve yüzyılın ortalarına doğru Osmanlıda kadınlar ve ağalar saltanatı başlayacaktır. Bu yüzyılın ikinci yarısıyla neredeyse özdeşleşen Köprülüler Devri dışta barış, içerde ise sükûnet politikasından yanadır. 1683’teki Viyana bozgunuyla da zaferler dönemi bitmiştir artık. Osmanlı Devletinin Almanya, Rusya, Polonya, Venedik vb. ülkelerin oluşturduğu güçlü koalisyonlarla uzun süren savaşlarının, *felaket yılları* adıyla tarihe geçmesi ve bu felaket yıllarının ardından İmparatorluğun toprak kaybını içeren ilk anlaşması Karlofça (16 Ocak 1699) ile yüzyıl kapatılır. Bernard Lewis’in tespitiyle, “onyedinci yüzyıl bir eşitlik tavizi ile başladı, yenilginin açıkça kabulüyle sona erdi.”⁶

Batının *akıl çağı* olarak bilinen XVII. yüzyıl, Osmanlıda hal ve gidişin kötü olduğunu birilerine/bireylere anlatma çabalarıyla geçer. Arnavut devşirmesi *Koçi Bey*, IV. Murat ve Sultan İbrahim’e sunduğu dikkate değer risalelerinde durumun iyi olmadığını göstererek çareyi, “İslam şeriatına sıkı sıkıya bağlanmak”ta görecektir.⁷ Dönemin özgür düşünceli aydını sayılabilecek Katip Çelebi’nin Mi-

zan’ül-Hak⁸ kitabına ancak şeyhulislam fetvası alındıktan sonra okuma izni çıkacaktır. *Düsturu’l-Amel fi Islahi’l Halel*’inde Koçi Bey benzeri tespitlerde bulunurken⁹, “padişahın tahta çıkışından beri yapılan görüşmelerde, hep geçmiş dedikoduları”nın olmasından şikâyet edip somut öneriler getir(e)meyen Kâtip Çelebi, “devletli efendiler yeteneksizlikten ötürü önemsemeyip, yararlanmasalar da” raporunu yazar. Kanuni devrinin vezir-i azamlarından Lütü Paşa’nın Asafname kitabını model alan bu *lâyiha geleneği*, bundan sonraki yüzyıllarda da devam edecektir. Buradan çıkarılacak sonuç, “İslahat lâyhalarının karakteristik vasfı”nın hiç şüphesiz, “geriye yönelmiş eski ideal düzeni arayan hal çareleri” olmak olunca “Osmanlı devlet adamlarının uzun zaman yapamadıkları fikrî atlama da harbe dayanan bir iktisadiyat konseptinden vazgeçip verimlilik esasına dayanan yeni bir iktisadî anlayışa geçememiş olmaları” olacaktır.¹⁰

Onsekizinci yüzyıl, bu döneme kadar medeniyetin/dünyanın marjında görülen batının bundan böyle odak noktasında görülmeye başlandığı dönemdir. Bu değişimde coğrafî keşifler, rönesans ve reform çabalarıyla, akıl çağıının ardından XVIII. Yüzyılda *aydınlanma çağı* yaşayan batının kendi yapısal değişiminden çok Osmanlı’nın-bu dönemdeki konumu gereği- etrafına bakmak zorunda kalması etkili olmuştur. Tanpınar’ın tespitiyle, “onsekizinci asrın başında, Rönesans ve onun hayata getirdiği feyizli değişiklikleri idrak eden, coğrafî keşifler sayesinde Amerika’yı kendisine eklemek suretiyle sahasını ve istihsal imkânlarını iki yüz yılda birkaç misli genişleten, kültür birliğinin şuuruna ermiş, iskolastik zihniyetin ve feodal sistemin dar ve katı çerçevelerinden çıkarak kendisine yeni hayat şekilleri yaratmaya başlamış olan bir Avrupa karşısında, ilmî hayatı durmuş, iktisadî nizamı ve istihsal kuvvetleri birbiri peşinden gelen devamlı harpler, isyanlar ve ığtılaşlarla altüst olmuş, birçok sahelerde tekâmülün mucizesini unutmuş bir

Osmanlı İmparatorluğu mevcuttu.”¹¹

Onsekizinci yüzyılda, devletin ilk defa toprak kaybettiği anlaşmaları imzalamasının halk üzerindeki olumsuz etkileriyle başlayan Osmanlı, yüzyılın ilk yıllarında kaybedilen toprakların geri alınması gayretindedir. Üçüncü Ahmed (1703-1730), iktidarının ilk dönemini bu toprak kazanma/kurtarma çabalarına ayırırken -sadrızam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın adıyla özdeşleşerek- *Lâle Devri* olarak bilinen ikinci dönemde, “Türkiye'nin yenileşmesinde ilk şuurlu fakat plansız hareketler”¹² başlatılır. Avrupa'ya elçi göndermek (1719 Viyana, 1721 Paris) ve matbaanın kurulması (1727) bu dönemin kayda değer değişiklik ve yenilikleridir. Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın, Sultan III. Ahmed'e sunduğu ve malî/siyasî tenkitleri içeren lâiyhası *Nesaayih-ül Vüzera ve'l Ümera'dan* sonra, matbaanın İstanbul'da kurulmasını sağlayan İbrahim Müteferrika', Lale Devri ve III. Ahmed iktidarına son veren Patrona Halil İsyanından sonra tahta çıkan Birinci Mahmut'a (1730-11754) sunduğu *Usul'ül Hikem Fi Nizam'il-Ümem*¹³ adlı risalesinde, batının askerî gücü karşısında zayıf kalan Osmanlı ordusunun ıslah edilmesini savunur. “Tamamlandıktan sonra, ancak ayağının güçsüz tozu olunabilecek yüze hükümdarın zengin eline, sanki haddini bilmezlik edencesine ve lütfkâr bakışlarından cesaret alınarak” sunulan bu eser, ordunun ıslahı yanında çağdaş yönetim ve coğrafya sonundaki bazı ayrıntıları da içerir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, “Bizde Avrupalılaşıma hareketinin beyannameyi addedilmesi lazım gelen”¹⁴ eser olarak gördüğü bu risaleden sonra yenileşmenin odak noktasına ordunun modernizasyonu yerleştirilecektir. Üçüncü Ahmed'in, “vesait-i ümran ve maarifine dahi layıkıyla kesb-i ittila ederek kabil-i tatbik olanların takriri” emriyle Fransa'ya gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in, Fransa dönüşü yazdığı ve etkilerini daha sonraki zamanlarda gösterecek olan *Sefaretname*¹⁵ de batıya yeni tarz bir bakışın açık işaretlerini verir. Böylece, Halil İnalcık'ın

da vurguladığı gibi kültür değişiminde “bürokratlar dönemi”¹⁶ başlayacaktır.

Lâle Devri'nin açtığı yolda batıyla kültür-sanat ilişkilerini seçkinlerin hediyeleşmelerinde ve mimaride sürdüren Osmanlı devleti, bu yüzyılda batı edebiyatından ve özellikle de batıdaki fikir akımlarından pek haberdar değildir. Yüzyılın son çeyreğine padişahlarının “kahır ve inme”leriyle giren Osmanlı, cihan devleti olma özelliğini de kaybetmiştir. Reisülküttap Atıf Efendi'nin sözleriyle, “Voltaire, Jean Rousseau namlarıyla maruf ve meşhur olan zındıklar ve onlar misüllü dehriler”in ruh verdiği Fransız İhtilali, içinde Osmanlı'nın da bulunduğu bir dünyayı dalga dalga sarmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun yenilikçi padişahı III. Selim'in iktidarı yakın çağ için başlangıç sayılan 1789 Fransız İhtilali'yle başlar, Fransız İhtilali, dünyayı bir çağdan başka bir çağa taşıırken III. Selim (1789-1808), iki çağın eklem yerinde Osmanlı'nın yüzünü/yönünü ileriye/batıya döndürmüştür. Bu bakımdan, Türkiye'nin yenileşme/modernleşme çabalarıyla ilgili değerlendirmelerin ihtilalin etkilerine olduğu kadar, III. Selim'in kişiliğine/iktidarına ortak vurgu yaptıkları görülmektedir. Yetişme tarzıyla öncekilerden ayrılan genç padişah III. Selim, “imparatorluğun varlığını korumak, imparatorluğun kurumlarını yeni temellere dayandırarak yeni bir düzen yaratmak”¹⁷ ilkesiyle devletin zedelenen itibarını korumaya çalışırsa da mevcut durumla Kırım'ı Ruslardan geri almak, Avusturya'yı dize getirmek veya Napolyon'un Afrikaya girişini engellemek mümkün olmayacaktır. İktidarının başlangıcında, “benim matlûbum ve Cenab-ı Haktan gece gündüz niyazım avn-ı Hak ile adadan intikam almadıkça kılıç kınına girmeyecektir” diyen padişah, Fransız İhtilali ve devletlerarası karmaşık durumun ardından, “Osmanlı devletin devletlerarası münasebetlerde tek başına bir kuvvet olmaktan çıktığını” bir dizi mücadeleden sonra görünce muvazene politikası sürdürmeye çalışmış ve çevresindeki, “bazıları

memlekete gelen ecneblerle temas ederek aydınlanmış, bazıları da herhangi bir vesile ile ecnebi diyarına giderek garp hakkında hiç olmazsa basit mukayeseye dayanan bir fikir sahibi olmuş ve mühim bir kısmı da bizzat işin içinde yetiştiği için başka çıkar yol olmadığını anlayarak zaruretlerin sevkiyle yüzünü garbe döndürmüş olan¹⁸ bir yönetici zümreyle kendi adını yaşatacak ve sonrakilere de model olacak Nizam-ı Cedit projesini uygulamaya çalışacaktır.

“Layık olunca cihanda bana taht-ı şevket/Eylemek mahz-ı safadır bana nas’a hizmet” dizelerini söyleyerek iktidar olan padişah, iktidarının ilk yılında ülkesinin adalet ve maliye konularının görüşülmesiyle ilgili bir meşveret meclisi toplarsa da Rusya ve Avusturya sorunlarının karışık ortamı böyle bir sosyal projeye fırsat vermez. Bu konudaki asıl önemli girişim 1792’de, ordunun seferde (Sistire) bulunduğu bir sırada sadrazam Koca Yusuf Paşa’ya gönderilen bir emirle devletin düzeniyle ilgili önerilerin alınmasının istenmesidir. Sadrazam başta olmak üzere yirmi iki devlet adamının sunduğu lâhiyaların özü-biraz da yoğun bir harp ortamı olması nedeniyle- ordunun ıslahı noktasındadır.¹⁹

Genç padişah, yenilikçi kadrosuyla Nizam-ı Cedit adında yeni bir ordu hazırlamakla işe başlarken mevcut ordunun düzeltilmesini de ihmâl etmeyecek, bu amaçla askerin eğitime yönelik okullara önem verecektir. Bu dönemin, ordunun modernizasyonu dışındaki yenilikleri olarak Müteferrika matbaasının düzenlenmesi yanında ikinci bir matbaanın açılması, eğitimi kolaylaştırarak yaygınlaştırmak için ders kitaplarının Türkçeye çevrilmesi, iktisatta verim ekonomisine yönelik çabaların başlatılması, idarî düzenlemeler (vezir seçimi ve sayısı, ayan seçimi, Anadolu ve Rumeli’nin ilçelere bölünmesi vb.) ve “izaai vakit etmeyüp hademe-i Devlet-i Aliy’ye yarayacak elsine ve ulûm ve maarîf ve funûn tahsiline hakkıyla sayî belîğ etmeleri” göreviyle Avrupa ülkelerine

(Londra 1793, Viyana, Berlin ve Paris 1796) daimi elçi gönderilmesidir.

Dışarıda Avrupa ülkelerine, içerde ise âyân teşkilâtına karşı güçlü olmayı merkezî yönetimi kuvvetlendirmekle sağlamaya çalışan Üçüncü Selim, reformlarını sürdürecektir güçlü bir kadroya sahip olmamak gibi önemli sorunla karşı karşıyadır. Devletin düzeniyle ilgili eskiye dönük önerileri kabul görmeyen muhafazakâr grupla eski-yeni tartışmaları resmî dayanak bulacak ve tartışmalar padişahla birlikte yenilik düşüncesinin de sonunu getirecektir. Yenilikçi padişah, çok önemli projesi Nizam-ı Cedit ordusunu kurarken bile muhalefetin tepkisini çekmemek için devlet propagandasıyla, “Rusların boğazları alarak İstanbul’un su bentlerini zaptetmeleriyle başkente sahip olmak” planlarını engellemek için Nizam-ı Cedit ordusuna gerek duyulduğunu yazmak zorunda kalacaktır.²⁰ Aynı ordu Rumeli’de konuşlandırılmak istenince de “ayanların ürkmesi ihtimaline karşı bu ordunun Sırp isyanlarını bastırmakla” görevlendirildiği ilân edilmiştir.²¹ Yine aynı padişah, “zamanının tıbbının teşrihsiz, tatbikatsız ve hastahanesiz tedris edilemeyeceğini pek iyi bilmek”le beraber “bu sahada da yenilik ihtiyacını duyarsa da cehalet ve taassuptan korkarak tatbikata cesaret edemez.”²² Kuruçeşme’de dil, edebiyat ve matematik dersleri okutan Rum okuluna tıp şubesi açma izni vermek, padişahın yenilik düşünceleri ve bu arada da kendi tebaasıyla olan çatışmasını göstermesi bakımından önemlidir. Daha şehzadeliği sırasında Fransa kralı XVI. Louis ile mektuplaşabilen III. Selim’in açmazını, Fransa’ya elçi olarak (1802-1806) gönderilen Mehmet Sait Halet Efendi’nin mektubunda görmek mümkündür. “Birgün evvel şu kafiristandan hayrile halas olmaklığım için dualarınızı niyaz ederim. Zira Paris’e kadar geldik. Halkın nakil ve methettikleri Frengistan’ı dahi göremedik. O tuhaf şeyler ve o akıllı Frenkler kangı Avrupa’dadır bilemem...”

Süphanallah bu nasın akıl ve itikadları bir

acıp şey ki, bu kadar müddetten beru methusenasiyle kulağımızı doldurdıkları Frengistan Hûda hakkı için söyledikleri gibi olmadığından başka ekser hilafını bulduk.

Frengistan'ı size ihafe veyahut iğva için her kim sena ederse sual buyurasız? Sen Avrupa'ya gittin mi deyu; hayır gitmedim, tarihlerden bilirüm der ise iki kısımdan biridir ki şimdi izâh olunur. Belli gittim ve biraz zaman eğlendim derse elbette Frenklerin taraftarı ve casusudur. Gitmedim derse iki kısımdır. Ya eşektir, Frenklerin yazdıklarını dinler; yahut gayret-i dinniyesinden tamamen Frenkleri metheder..."²³. Sonuçta, Nizam-ı Cedit projesine dört elle sarılacak kadronun yokluğu, Kabakçı İsyanı'na (1807) uygun ortamı yaratarak projeyle birlikte sahibinin de sonunu getirecektir. Ne var ki, "hürriyet ağacından kesilen dal, İslam toprağında hem acı hem de tatlı meyvalar" verecek şekilde kök salmıştır.²⁴

Ondokuzuncu yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğundaki değişimlerin askerî ve teknik konularla sınırlandırılmasına son verilip yönetim, kanun, eğitim, vb. alanlara yönelişin açıkça görüldüğü bir dönemdir.²⁵ Bu yüzyılda eski yeni ayırımları giderek belirginleşirken yeniçerilik tamamen kaldırılıp onun yerine yeni bir ordu kurulacak, bürokrasi merkezî yönetimin güçlenmesi için sistematize edilecek ve *Tanzimat* dönemiyle birlikte siyasette, hukukta, eğitimde, edebiyatta, dilde önemli değişiklikler olacaktır. Kısacası, bir medeniyet krizi yaşayan Osmanlı özgürlük, demokrasi, meclis, anayasa, insan hakları, parti, roman, gazete, tiyatro gibi yeni bazı terimlerle bu yüzyılda karşılaşarak, yaşanan bir medeniyet krizinin ardından bir sonraki yüzyıla, imparatorluk hacminden millî devlete doğru dönüşmenin sancılılarıyla girecektir.

Alemdar Mustafa Paşa, bir döneme son veren Kabakçı İsyanı sırasında yanında kalan yenilik taraftarları ve yeni dönemde azledilip kendisine sığınanlarla III. Selim'i tekrar tahta

çıkarmak ve onun yarım kalmış projelerini devam ettirmek için askerleriyle İstanbul'a gelerek ortaklığı adeta kasıp kavurur. Bu hengamede IV. Mustafa tahttan indirilmiş, III. Selim de önceden öldürüldüğü için iktidarın tek varisi II. Mahmut tahta çıkarılmıştır. Dönemin tek yetkilisi olan sadrazam Alemdar Mustafa Paşa asayişini sağladıktan sonra projesini *Sekban-ı Cedit* adıyla yürürlüğe koyarak yeniçerilere ve onların yönetimdeki taraftarlarına amansız bir savaş açmıştır. Anadolu ve Rumeli âyânlarını İstanbul'a çağırarak, "Osmanlı tarihinde örneği bulunmayan bir vesika"²⁶ olan *Sened-i İttifak* belgesini taraflara imzalatarak padişaha tasdik ettiren Alemdar, otoriter yönetimiyle giderek çevresinden uzaklaşmış, kendi varlığıyla sınırlı/geçerli olan projeleriyle beraber Kabakçı İsyanı örneği bir çatışmada ölmüştür. "Osmanlı tarihinde yeniçeri ocağının isyanına karşı hayatının sonuna kadar mücadeleyi kabul etmiş tek sadrazam" olan Alemdar'ın bu acı sonuna, yetkilerinin sınırlandırılmasına razı olmayan âyân ve mutlak otoritesinin sarsılmasını hazmedemeyen yeni padişah II. Mahmut'un bir bakıma razı oldukları söylenebilir.²⁷

Osmanlı İmparatorluğunun radikal/reformist padişahı II. Mahmut, (1808-1839), merkezî otoriteyi kuvvetlendirmek için iktidarının ilk yarısını "denize düşen yılanı sarılır" mantığıyla taşranın asi güçlerini sindirmeye harcamıştır. Tarihe, *Vak'a-yı Hayriye* kahramanı olarak adını yazdıran II. Mahmut, yenilikçi selefi III. Selim ve sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın kötü sonlarının hesabını sormak ve onların toplumsal projelerini sürdürmek için kesin kararlı olduğunu uygulamalarıyla göstermiştir. Halkın ve ulemanın desteğini de alarak yeniçeri teşkilatını ortadan kaldıran (1826) genç padişah, "merkezî devleti güçlendirmenin birinci adımı olarak modern bir ordu kurmaya çalıştı ve bu çerçevede 1826 yılında *Asakir-i Mansure-i Muhammediye*'yi teşkil etti."²⁸ Yeniliklerinin izleri, kendisinden sonra

Tanzimat devrine ve oradan da yirminci yüzyıla uzanan çizgide görülecek olan II. Mahmut'un yenilikleri, merkezi otoritenin gücünü sağlamlaştıracak olan ordu eksenindedir. *Harbiye* ve *Tıbbiye*'den sonra *Mızıka-ı Hümayûn Mektebi* ile *Mekteb-i Ulûm-u Harbiye*'de yeni tip ordunun modernizasyonu için açılır.

“Serbest değişimler çağının sona erdiğini, mecburi veya güdümlü değişmelerin başladığını ve böylece devam edip gideceğini”²⁹ gösteren II. Mahmut devrinde, “bürokrasinin modernizasyonu yolunda önemli adımlar” atıldığı görülmektedir. Bu bağlamda devlet memurlarının düzenli maaşa bağlanması, rütbe sistemi, iş bölümü, danışma meclisleri, nüfus sayımı, posta teşkilatı, devlet törenleri, devlet dairelerine padişah resminin asılması, bakanlıkların kurulması vb. yenilikler gösterilebilir. Vak'a-yı Hayriye'nin sonuna eklediği bir madde ile *müsadere* sisteminin kaldırıldığını bildiren II. Mahmut, asker ve devlet memurlarıyla halkın kıyafetini belirlemek, ilköğretimi mecbur tutmak, Avrupa'ya eğitim için ilk kez öğrenci göndermek, Hariciye'de açılan *Tercüme Odası* bünyesinde Fransızca eğitim vermek, gelire göre vergi ödemek, ilk resmi gazetesinin (*Takvim-i Vekayi*/1831) yayımlanmasına izin vermek, Avrupa'nın önemli başkentlerinde büyükelçilikler kurmak, ilk sivil okulları (*Mekteb-i Ulûm-u Edebiyye*, *Mekteb-i Maarif-i Âliyye*, *Gurebâ Mektepleri*) açmak, bulaşıcı hastalıkları önlemek için karantina usûlüne geçmek gibi uygulamalarıyla şeklen de olsa modern bir devlet organizasyonundan yana olduğunu göstermiştir.

Bir dizi yeniliğin başlatıcısı olan II. Mahmut, “ben, tebaamın Müslümanını camide, Hristiyanını kilisede Musevisini de havrada farkedirim. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi de hakiki evlatlarımdır” sözleriyle Tanzimat felsefesinin özünü vurgularsa da, kendi iktidarı döneminde hazırlanan ve “mahiyet itibarıyla insan haklarına

riayetkâr, muntazam bir devlet ve getirilecek kanunî düzenlemeleriyle ilgili vaatleri içeren” Tanzimat Fermanı'nı; Akif Paşa'nın, “hukuk-ı şahaneniz tahdid olunacak” sözlerini de önemseyerek, yetkilerinin sınırlandırılması endişesiyle onaylamayacaktır. “Devrinin en esaslı ve en faydalı tedbirlerinden biri o vakte kadar her türlü ıslahat ve yeniliğe karşı daima muhalefet eden yeniçerilerin lağvı ise, diğeri de müteakip devirlerde faal bir rol oynayacak adamları yetiştirmek suretiyle garplılığa hususunda zemini hazırlamak” olan II. Mahmut, -modernleşme çabalarından dolayı biraz da kıskandığı- Mehmet Ali Paşa karşısındaki Osmanlı ordusunun Nizip bozgununa daha fazla dayanamayıp kahrından ölürlen, “imparatorluğu kurtarmak için devletin başka istikamette radikal ıslahata girişmek zorunda bulunduğu kabul edildi, o zaman Husrev bile geri çekilmek zorunda kaldı. Devleti kurtarmak için bir zamandan beri, ölen padişaha sunduğu lâyiha-larla bütün idarede ve kanunlarda radikal bir değişiklik zaruretini anlatmağa çalışan Mustafa Reşid Paşa'nın temsil ettiği siyaset şekli şimdi yegâne çıkar yol olarak kabul edildi. Onun hazırladığı ve Gülhane'de büyük bir merasimle okuduğu Hatt ile yeni bir devir açılıyordu.”³⁰

Babası II. Mahmut'un ölümü üzerine onun yerine geçen *Abdülmejid* (1839-1861), iktidarının hemen ilk aylarında (3 Kasım 1839) *Mustafa Reşid Paşa* tarafından okunan *Gülhane Hatt-ı Şerifi*, modernleşme tarihimizin en önemli ve aynı zamanda tartışmalı belgesidir.³¹ Dönemin önde gelen iki yenilikçi devlet adamı *Mustafa Reşid Paşa* ve *Sadık Rıfat Paşa*'nın çabalarıyla oluşturulan Hatt-ı Şerif'in teorik yönü *Sadık Rıfat Paşa*'ya; siyasal/pratik yönü de *Mustafa Reşid Paşa*'ya maledilebilir.³² *Mustafa Reşid Paşa*'nın hassas dengeler üzerine kurulan ince siyasetiyle, imparatorluğun ileri gelenleri ve yabancı diplomatların huzurunda padişah adına okunarak yeminle imzalanan belgenin isimlendirdiği Tanzimat-ı

Hayriye devrinde, “Osmanlı imparatorluğu ortaçağa ait bir devlet sisteminden hukuki manâda yeni, muasır bir devlet teşkilatına doğru ilk adımı atmaya teşebbüs eder.”³³ “Eskiye karşı bir bağlılık ve övgüyle başlamakla beraber yenin devamından yana bir çizgisi olan Gülhane Hatt-ı Şerifi, çok farklı yönleriyle değerlendirilmekle beraber Osmanlı padişahının halka vaatlerini:

“1- Herkese mal, can ve ırz güvenliği sağlanacak,

2- Adaletli mahkemeler ve kanun hükümleri dışında hiç kimse cezalandılamayacak,

3- Herkes kudretine göre ve adalet üzere vergi ödeyecek,

4- Askerlik hizmeti vatandaşlar arasında eşit olacak,

5- Din ve mezhep farkı gözetmeden herkes aynı muameleyi görecektir.”³⁴

özetiyle veren “bir *oto-limitasyon*: padişahın otoritesini kendi tek taraflı iradesiyle sınırlama belgesidir.”³⁵ Osmanlı padişahının yetkilerini kendi iradesiyle sınırladığını gösteren Hatt-ı Şerif dikkatle incelendiğinde iki önemli noktayı görmek mümkündür. Bu önemli noktalardan biri “*insan hakları*”; ikincisi de “*yasal yönetim*”dir. Bundan böyle “*teba*”lıktan “*vatandaş*”lığa uzanan bir yol açılırken, “*hikmet-i hükümet*”inden sual olun(a)mayan Divan-ı hümayun yönetimi, herkesin (üyelerinin), görüşlerini serbestçe söyleyebileceği “*meclis*”lerle³⁶, “*kurul*”larla çalışılan Bab-ı Ali bürokrasisine dönüşecektir. Tanzimat devrinin ilk dönemini (1839-1856) kurgulayan Gülhane Hatt-ı Şerifi, “ölü bir vesika olarak kalmamış, imparatorluk içinde geniş ölçüde hareketlere yol açmış, geleneksel sosyal yapıda derin sarsıntılar doğurmuş”³⁷ olmasını hiç kuşkusuz Mustafa Reşid Paşa’nın çabalarına borçludur. İmparatorluğun taşra âyânı ve batılı

devletler karşısındaki konumunu politik kıvraklığıyla güçlendiren bu Tanzimat aydını Hatt-ı Şerifi onaydan geçirerek idamdan kurtulduğu gibi inişli çıkışlı iktidarıyla da kanun devleti olmak yolundaki bir toplumda yönetim, hukuk, maliye, eğitim vb. alanlardaki yeniliklerin sürekliliğini de sağlamıştır.³⁹

18 Mart 1856’daki *Islahat Fermanı*⁴⁰ Osmanlı’nın batı karşısında “bir kez daha iyi niyetlerini” göstermesi amacıyla ilan edilirken, yeni dönemin öncüleri, Mustafa Reşid Paşa’nın “eski müridleri şimdiki rakipleri” olan *Âli ve Fuad* Paşalardır. 1856’daki *Islahat Fermanı*, genel çizgileriyle 1839’daki *Gülhane Hatt-ı Şerifi*’nin bazı eklemelerle bir devamı niteliğindedir.⁴¹ Sonuçta *Kuleli Vak’ası*’nı hazırlayan ve *Islahat Fermanı*’nın da en önemli yönü olan, “dine bakılmaksızın bütün Osmanlı tebasının kanun önünde eşitliği” ilkesiyle beraber gayri müslimler devlet memurluklarına atanabilecekleri gibi eyalet meclislerine de girebileceklerdir. Yenilik düşüncelerinin devlet adamlarıyla sınırlı kalmayıp dönemin aydınlarınca da benimsendiği bir devreyi başlatan *Islahat Fermanı*, “*Tebaanın can ve mal, ırz ve namus masunluğu; kanun önünde eşitlik; şahsın ve topluluğun tasarruf hukuklarına saygı; devlet hizmetlerine ve askerlik ödevine bütün tebaanın kabulü; bazı sınırlar içinde mezhep ve milli eğitim hürriyeti; vergiler hususunda eşitlik, iltizam usulünün kaldırılarak verginin doğrudan doğruya alınması; mahkemelerde şahitlik hususunda eşitlik; tebaanın mahkemeler huzurunda hüküm giymesinden sonra idam veya af hususunun padişahın hakları cümlesinden olduğu; mahkemelerin açık olması ve ilâmların yayınlanması; suçlu mülklerinin müsaderesi usulünün kaldırılması; işkencenin kaldırılması; hapishane usul ve nizamlarının insanlık kaidelerine daha uygun bir şekilde tutulması; karma ticaret, ceza ve cinayet davaları için karma mahkemeler kurulması, bu mahkemelerde yürütülecek haklar ve ceza kanunlarıyla mahkeme usullerinin düzenlenmesi; müslüman olmayan toplulukların din yönün-*

den olan imtiyazları muhafaza edilerek, diğer imtiyazlarının incelenmesi ve değiştirilmesi; patrikhanelerin veya müslüman olmayan meclislerin, bazı hallerde hukuk davalarında sahip olacakları salahiyyetlerin teyidi; adı geçen meclisler tarafından vilayet ve nahiye meclisleriyle Ahkam-ı Adliye meclisinde aza bulundurulması; resmi yazılarda hıristiyanlar için hakaret manası taşıyan tabirlerin kullanılmaması; rüşvetin kaldırılması, irtikap ve ihtilâsın kaldırılması için kanunun şiddetle yürütülmesi⁴² ni amaçlamışsa da, bir süre sonra sadrazam, Avrupa devletlerinin temsilcilerince verilen “fermanın uygulanmasında gelişme olmadığından yakının ortak bir muhtıra”dan da kurtulamamıştır. Yeniliklerin Âli ve Fuad Paşa tarafından organize edildiği bu dönemde çıkarılan *Arazi Kanunnamesi* ve *Ceza Kanunnameleri* ile hukuk alanındaki reformlar sürdürülürken 1859’da açılan *Mekteb-i Mülkiye*’de bürokrasi için eleman yetiştirilecektir.

Abdülmeccid’in ölümü üzerine tahta çıkan *Abdülaziz* (1861-1876), reformlar konusunda pek istekli olmasa da, “Ali ve Fuad Paşalar bu iktidarı reform için kullanmaya yetenekli” olduklarından yenilikler kesintiye uğramadan devam ettirilmiştir. Hukuk alanındaki yeniliklere yeni medeni kanun Mecelle eklenirken, hazırlanan üç kademeli (rüşdiye, idadi, sultani) *Maarif Nizamnamesi* ile yeni tarz eğitim yaygınlaştırılacaktır. Yenilikçi iki devlet adamının ölümlerine kadar (Fuad Paşa 1869-Âli Paşa 1871) sürecek olan bu dönemde Tercüme Odası ve açılan yeni okullarda yetişen aydınların⁴³ dernek, gazete, edebiyat, dil, vb. alanlardaki etkinlikleri öne çıkarken, artık, “1871’e varıldığı zaman reform, basit bir geçmişe dönüş politikasını imkânsız kılacak kadar yol almış bulunuyordu. Eski düzenin yıkılması, onun yeniden ihyasına imkân bırakmazcasına köklü olmuştu; iyi veya kötü, Türkiye’nin önünde tek yol, modernleşme ve Batılaşma yoluydu. Hızlı veya yavaş, doğru veya dolambaçlı gidebilir fakat geriye dönemezdi.”⁴⁴ Geriye dönüşü olmayan bu noktadan

baktığımızda, “Tanzimat hareketinin sathi bir şekilde çizilmiş bu dar çerçevesi içinde bile esas faaliyetlerin siyasi bünyeyi değiştirmek, onu kanuni esaslara dayandırmak isteyen tek bir mevzu etrafında toplanmış olduğu görülmektedir. Hakikatte resmi veya siyasi teşebbüslerin ağırlık merkezini teşkil eden reformlar, hep mal, can, ırz ve namus emniyetini temin edecek kanunlardan bahisle, bu gayenin tahakkuku için yazılmış olmakla beraber, asıl değişmeler bunların dışında vukua gelmiştir. Bu itibarla Tanzimat, kendisine mana ve hüviyetini veren mevzularda bilfiil acz gösterdiği halde, diğer sahalarda az çok muvaffak olmuş teşebbüslerin başlangıcı sayılabilir. Bunların başında dil ve edebiyatta yenilikle başlayan bir fikir hareketi”⁴⁵ görülecektir ki, bu hareketlerin kökleşmesini sağlayacak “devrim tohumları”ni eken de hiç kuşkusuz *Şinasi*’dir.

Topçu yüzbaşısı Bolulu Mehmet Ağa’nın oğlu olan İbrahim Şinasi, 1826’da İstanbul-Cihangir’de doğmuştur.⁴⁶ Üç yaşlarında babasını kaybedince annesinin ve diğer yakınlarının yardımıyla yetişen Şinasi, Tophane Fevziye Mektebi’nde ilköğrenimini tamamladıktan sonra memuriyetinin başlangıcı olan *Tophane Mektubi Kalemi*’ne girdi. O dönemin gençleri için bir bakıma stajyerlik sayılan ve ortaokul tahsili için uygun ortam görülen bu dairede kalem ileri gelenlerinden biri olan İbrahim Efendi’den Arapça ve Farsça bilgileri yanında resmi yazışma (kitabet ve inşa) kurallarını öğrenen Şinasi, -sonradan müslüman olup Reşat Bey adını alan- Fransız subay Chateaufort’tan Fransızca öğrenmiştir. Tophane Kalemi’ndeki memuriyet çalışmalarının dışında şiirle de ilgilenen Şinasi, klâsik şiir tarzında bazı tarih (manzume)ler yazarken öğrenebildiği Fransızcayla küçük tercüme de yapmıştır.

Şinasi, devletin sağladığı bir imkândan yararlanıp, malûmat sahibi olanların işlerinde ilerlediklerini söyleyerek, yakınlarda Fransızca öğrenmeğe başladığını ve okumak için Paris’e gitmeyi düşündüğünü belirtip bir dilekçeyle

Tophane Kalemî'ne müracaat eder.⁴⁷ Fransızca öğretmeni Reşat Bey'in desteği, Tophane müşiri Fethi Paşa ve Ziver Efendi'nin de yardımlarıyla Bab-ı Ali'den kendisine izin çıkarılan Şinasi, 1849'da, öğrenim görmek için Fransa'ya gider. Şinasi, Paris'e bu ilk gidişinde, sadrazamlık makamına ikinci kez oturan (1847-1851) ve kendisinin çok şeyler borçlu olduğu Mustafa Reşid Paşa için de övgüler yazmayı ihmal etmez.

Yaklaşık beş yıl Paris'te kalan Şinasi, dil çalışmalarından sonra devletin hangi konularda bilgiye ihtiyacı olduğunu sorması üzerine, kendisine "fünun-u maliye" mâlî bilimler tavsiye edilince bu alandaki çalışmalarını sürdürmüştür.⁴⁸ Paris'te kaldığı yıllarda bazı sanatçı ve bilim adamlarıyla dostluklar da kuran Şinasi, yeni bilgilerle İstanbul'a dönmüştür.

Paris dönüşünde *Meclis-i Maarifi-i Umumiye* üyeliğine getirilen Şinasi, Mustafa Reşid Paşa ile olan yakınlığını bundan sonra da sürdürecektir, çalışmalarını bu yenilikçi sadrazamın iktidarlarında kolaylıkla sürdürme fırsatını yakalayacaktır. Nitekim, 1855'te başladığı Meclis-i Maarif üyeliğinden Mustafa Reşid Paşa'nın iktidardan düşmesiyle 1856'da -saçkıran hastalığı nedeniyle sakalını kesmesi de önemsenerek- Âli Paşa'nın emriyle, "rütbesinin ref'i, memuriyetten def'i, maaşının kat'ı" cezasıyla görevinden azledilen Şinasi, koruyucusunun beşinci kez sadrazam olmasıyla görevine dönebilmiştir. Bu olaylardan kısa bir süre sonra Reşid Paşa ölse de (1858) Şinasi, Yusuf Kâmil Paşa ile yakınlaşarak Âli ve Fuad Paşalarla da iyi ilişkiler kurmayı başarmıştır denilebilir. Bu sıralarda Fransa'da gördüğü bazı yeniliklerin uygulanması düşüncesiyle bürokrasiye nitelikli eleman yetiştirilmesi için verdiği raporun 1859'da açılan Mekteb-i Mülkiye'nin kuruluşunda etkili olduğu söylenebilir.

Meclis-i Maarif üyesi olarak çalışmalarını sürdüren Şinasi, bir yandan da *dil* ve *edebiyat* çalışmalarına önem vermektedir. Fransızcadan

yaptığı küçük çevirileri *Tercüme-i Manzume* adıyla 1859'da kitap olarak çıkararak Şinasi aynı yıl "saray tiyatrosunda oynanmak" üzere, "görücü usulü evlenme"yi konu edinen bir perdelik *Şair Evlenmesi*'ni yazar. Bu dönemde Şinasi'nin ilgilendiği önemli konu hiç kuşkusuz efkâr-ı umumiyenin etkin konuma gelmesini sağlayacak olan gazete çıkartma çabalarıdır. 1831'de yayımına başlanılan resmi gazete *Takvim-i Vekayi* ile 1849'da Churchill'in çıkardığı yarı resmi *Ceride-i Havadis*, Şinasi için, "halkın, kavlen ve kalemen kendi vatanının menaifine dair beyan-ı efkar etme"sini sağlayacak nitelikte değildir. Ekonomik ve siyasal şartların zorlaştırdığı uygunsuz ortam da olsa kutsal bir amaç uğruna Şinasi, huyu suyu kendisinden çok farklı bir kişi olan Agâh Efendi'yle anlaşarak -Nisan 1860'da çıkarma izni aldığı- ilk özel Türk gazetesi *Tercüman-ı Ahval*'i 21 Ekim 1860'da çıkarmıştır. Çıkarılma izni Agâh Efendi'nin adına olmakla beraber İbrahim Şinasi'nin yönetimindeki "liberal eğilimli özel bir gazete olarak kendisini kabul" ettirmiş olan *Tercüman-ı Ahval*, 24 sayılık -haftada bir başlayıp giderek sıklaşan- yayımından sonra Şinasi'nin ayrılmasıyla önemini giderek yitirse de 1866 yılı başlarına kadar yayımını sürdürdü. Gazetenin ilk sayısından itibaren basın dünyasına yeni bir bakış açısı getiren Şinasi, "merkezi otorite"ye karşı "özgür düşünce"yi öne çıkarırken, ikinci sayıdan itibaren *Şair Evlenmesi*'ni tefrika ettiği gazetede değişik konudaki bilgilerle (edebiyat, siyaset, ekonomi, bilim-teknik, borsa, iç ve dış olaylar, bankacılık vb.) halkı aydınlatmayı amaçlamıştır. "Okuyucu Mektupları" köşesinin de açılmasıyla giderek halkla bütünleşen *Tercüman-ı Ahval*, sonuçta muhalif basının tepkisini çekecek, Churchill'in yarı resmi gazetesi, yeni görüntüsü *Ruzname-i Ceride-i Havadis* adıyla saldırıya geçecektir.

"Vehim derecesine varan ağırbaşlılığı ve tabiatı" sebebiyle Çapanoğlu Agâh Efendi'den -gazeteyi ona bırakarak- ayrılan Şinasi, kendi adına 27 Haziran 1862'de *Tasvir-i Efkar*'ı çı-

karır. “Şinasi'nin adına ve faaliyetine bağlı en önemli olay kamuoyu fikrinin doması”nda⁴⁹ belirleyici rol oynayan Tasvir-i Efkâr gazetesi, Namık Kemal 1864 yılı baharında Şinasi'nin Avrupa'ya gitmesiyle yönetiminde çıkmaya devam ederken onun da gidişiyile Rezaizade Mahmut Ekrem'in çabalarıyla 1866'ya kadar toplam 830 sayılı yayını sürdürür. Yönetiminde bulunduğu yaklaşık iki yıllık süre içerisinde gazeteyi etkin konuma getiren Şinasi, bir yandan da -gazetenin matbaasını finanse etmek için- kitap yayınlamaya başlar. Kendi şiirlerinden yaptığı seçmelerden oluşan kitabı *Müntehabat-ı Eşar*'ı⁵⁰ basan Şinasi derleme çalışmalarına Paris'te iken başladığı atasözlerini düzenleyerek *Durub-ı Emsal-i Osmaniye* adıyla kendi matbaasında kitap olarak yayımlar(1863). Yine bu dönemde gazetede tefrikalar sürdürülürken matbaada kitap basımları da devam etmektedir.

Tasvir-i Efkâr'ın yayını devam ederken Şinasi'yi Meclis-i Maarif'teki görevinden uzaklaştırırlar. Şinasi'nin görevinden uzaklaştırılmasına, devlet memuru olduğu halde gazetesinde yönetimi eleştiren yazılar yazması gösterilse de -Tanpınar'ın vurguladığı gibi- bu uzaklaştırılmanın gerçek sebebi açıkça anlaşılamamıştır.

1865'te, adının Âli Paşa'yla ilgili bir suikaste karışmasından korkan Şinasi, gazeteyi Namık Kemal'e bırakarak Paris'e kaçmak zorunda kalır. Pariste, siyasi sürgün olarak yaşayan *Mustafa Fazıl Paşa*'nın yardımlarıyla yaşayan Şinasi, siyasi faaliyetlerle ilgilenmeyecek -kendisinden sonra Paris'e gelen Namık Kemal ve Ziya Paşa'yla bile görüşmeden- dil ve edebiyat çalışmalarına ağırlık verir. Fransız dilci Litte ile dostluk kurarak “tı” harfine kadar getirdiği *Türkçe Sözlük* hazırlığını sürdüren Şinasi Sultan Abdülaziz'in Paris seyahati sırasında Fuad Paşa ile görüşmesinden sonra İstanbul'a kısa bir süre için gelmiş -beş gün kalıp karısı Navikter Hanım'ı boşayarak- tekrar geri dönmüştür.

1869 sonlarında İstanbul'a dönen Şinasi, “eski Şinasi” değildir artık. O, bundan böyle Bab-ı Âli'de kiraladığı evinde sadece matbaa işleriyle uğraşarak siyasal etkinliklerden olduğu kadar eski çevresinden de uzaklaşmıştır. Başladığı sözlük çalışmalarını sonuçlandıramadığı bu dönemde yaptığı en önemli yenilik 500 parça harften oluşan baskı tekniğini 12 parçaya indirip sadeleştirerek, “matbaayı bir süs olmaktan kurtarıp, faydası çok bir hale getirmek”dir.⁵¹ Yorgunluk ve yalnızlığın etkisiyle rahatsızlığı belirginleşen Şinasi, Mustafa Fazıl Paşa'nın tedavi çabalarına da fazla gerek görmeyerek Cihangir'deki evine taşınmış ve 13 Eylül 1871'de ölmüştür. Sağlığındaki çekingencilik ve yalnızlığı ölümünde ilgisizlik olarak ödeyen Şinasi, Tanzimat dönemini başlatan Vak'a-ı Hayriye (1826) de bir dönemi kapatıp gitmiştir.

Tanzimat devrinin ikinci aşamasını oluşturan Islahat Fermanı'ndan (1856) sonra ortaya çıkan ve aralarında Şinasi'nin de bulunduğu yeni aydın tipinin önemli bir etkinliği, önceki dönem(ler)de devletin yukarıdan aşağıya dayatması olan yenilik/değişiklikleri bizzat kendileri benimseyerek halkın onayına sunmak, “Tanzimat ruhunun devletten halka geçişi, yukarıdan aşağıya inişi”ni⁵² sağlamaktır. Çalışmalarında aklın yolunu tutan bu yeni aydın tipinin önemli bir özelliği de kalemiyle geçinmek durumunda olması ve kendilerine kalemiyle geçinmek imkânı sağlayacak bir ortam hazırlamalarıdır. “Tanzimat ruhunun devletten halka geçişi”nde her iki fermanın da vurguladığı kanun devleti olmak yolundaki çabaları üstlenen Bab-ı Âli ürünü yeni tip aydın, hikmeti kendinde saklı *divan-ı hümayun* yerine *halk iradesi* fikrini öne çıkarmaktadır. Halk iradesinin yönetime yansıtılabilmesini sağlayacak serbest düşüncenin oluşması ve halkın kendi sorunları üzerinde düşünebilmesi için halka onun kullandığı dil⁵³ aracılığıyla ulaşmayı hedefleyenler dönemin etkin silâhi gazeteye dört elle sarılmışlardır. Dönemle il-

gili araştırmaların ortak vurgusu, hiç kuşkusuz gazetenin çok etkin bir konumda olmasıdır. Resmi gazete *Takvim-i Vekayi* (1831), Churchill yonetimindeki yari resmi *Ceride-i Havadis* (1840) ile uzun bir sure yetinmek durumunda kalan bir toplumda, biraz da, 1856 Islahat Fermanı'nın azınlıkları one çıkararak uygulamasıyla kimligini gosterme araci olarak gorulen gazete; siyaset, edebiyat, eğitim, haberleşme vb. alanlardaki öncü görevini uzun süre devam ettirecektir. Kitabı, üniversiteyi, sivil toplum örgütlerini, dergiyi henüz etkinlik alanına sokamamış yeni aydın tipi bu dönemde gazetenin imkânlarından azami ölçüde yararlanacaktır. Reşid Paşa'nın açtığı aydınlık yolda yürürken, "hükümet faaliyetlerinin açık bir liberal eleştirisini ve bir meşrutî reform programını Türkiye'de ilk kez 1860'larda"⁵⁴ Şinasi'nin önderliğinde gündeme getiren aydınların ortak özelliklerinden söz etmek mümkündür.⁵⁵

Sanatından çok düşüncelerinde yenilikler görülen Şinasi, dünyaya/yeniliklere açık olmasını Fransızca'yı öğrenmesine ve Paris'te bulunmuş olmasına borçludur. Kişilik olarak oldukça uzağında bulunduğu halkın aydınlatılması ve devlet karşısında kanunla sağlanan haklarını bilmesi Şinasi için öncelikli görevlerdir. Bu bakımdan onun şiir, gazete ve dil üçgeninde yoğunlaşan çalışmalarını *sosyal fayda* açısından değerlendirmek gerekir.

Tanzimat devri Türk edebiyatının⁵⁶ yol açıcısı İbrahim Şinasi'nin, "ilk bakışta daha ziyade bir deniz kazasından sonra şurda burda toplanan enkazı andıran dağınık şeyler" olan eserleri "bir muamma çözer gibi" okununca onun akılcılığının öne çıktığını vurgulamak gerekir. Böyle olmakla beraber, Fransız klasiklerinden yaptığı manzum çevirilerine bakarak Şinasi'yi akılı öne çıkararak klasik akım içinde değerlendirmek doğru bir anlama olmaz. Çünkü o, halk dili, özgür düşünce, günlük hayat, yetkilerini devretmiş devlet önerileriyle yaşadığı topluma önem veren romantiklere daha

yakın görünmektedir.⁵⁷ Şinasi'nin akılcılığı, uzun bir dönem boyunca hayata "gönül gözüyle"yle bakan anlayışın yerine dış dünyayı "akıl gözü"yle anlama çabasıdır. Şinasi'nin bu tür bir akılcılık anlayışında batıyı yakından tanımış olmasının önemi büyüktür.⁵⁸

Tercüman-ı Ahval Mukaddimesi'nin sonuna da eklenen:

Deđil mi Tanrı'nın İhsanı akl ü kalb ü lisan

Bu lütfu etmelidir fikr ü şükr ü zikr insan

dizeleriyle tavrını belirleyen Şinasi, Münacaat'ta, "göremez zatını mahlûkun adî nazarı" dedikten sonra, "Vahdet-i zatına aklımca şahadet lazım" dizeleriyle yerleşik kabulleri sorgular. Tanrı'nın birliğine aklınca kanıtlar arayan Şinasi, Nefi'nin "neyler" redifli gazeline yazdığı nazîrede akılı selim kişilerin görevinin "Hak yol" aramak olduğunu, Tanrı'nın isterse yardımını rehber edeceğini ve akıllı kişilerin Tanrı'nın lütfundan mahrum kalsa bile kendi çaresizliğini bilmekle zararlı çıkmayacağını söyler.⁵⁹ "Akl-ı faal"ın, aklına "dil-beste" olduğu Reşid Paşa için yazılan bir başka kaside, "Dilin iradesini başta akl eder tedbir" dizesiyle aklın insan iradesini yönlendireceğini belirtir. Aynı kasidenin devamından anlıyoruz ki güneş ışığı renkleri nasıl teşhir ediyorsa akıl da güzel ile çirkini birbirinden ayırır.

Ziya-yı akl ile tefrik-i hüsn ü kubh olunur

Ki nur-ı mihrdir elvanı eyleyen teşhir

Hayatın kurallarından birinin, canlıların birbirine üstünlük sağlamasında kuvvetlilerin zayıfları ezdiğini belirten Şinasi, insanların bu sorunu -adına hak ve adalet denilse de- kendi akıllarıyla çözebileceklerine inanır.

Bu cebri men için akl-ı beşer kodu kanun

Ki ettiler ana hükmünce adl ü hak tabir

Ölçülü ve düzenli yaşamayı ilke edinmiş Şinasi, bu özelliğini, “Akl ü hisab kail-i tedbir eder bizi” dizeleriyle yansıtırken olup bitenler için, “Bu sırr-ı hikmeti fehme gerektir akl-ı Redid” diye düşünse de “Erer mi hikmet-i Mevlaya aklı insanın” diyerek insan aklının sınırlılığını da belirtir.⁶⁰ Ayrıca, aklın insan hayatına pratik yansımaları kadercilik, tembellik ve cahillik konusundaki eleştirel yaklaşımıyla gösterir

Paris’te iken annesine yazdığı mektupta, “benim hırslım, şimdiki akl-u idrakime bakılırsa biraz geçinecek ile çok hünerden ibaret” diyen Şinasi, bilgili, çalışkan ve kadere boyun eğmeyen, bu dünyaya önem veren yeni bir insan tipini öne çıkartmaya çalışır. Aydınlanma Çağını, “insanın, kendi aklını kendisinin kullanması” olarak tanımlayan filozof Kant gibi Şinasi de akıllı adamın gözünde her olayın bir hikmet dersi olduğunu ve olanlardan ders çıkarabileceğini söyler:

Her vakta bir derb-i hikemdir nazarında

Her derd ü belâdan dahi ahz-ı iber eyler

Aklını ve özgür iradesini kullan(a)mayaarak, olanlara boyun eğilen uzun bir dönem boyunca kadercilik bizi içinden çıkılmaz sıkıntılara düşürmüştür. Halk arasında kader olarak bilirse de aslında Hakkın isteği bizi serbest bırakmıştır.

Kader dedikleri murad-ı Haktır kim

Ezelde etti bizi her umurda tahyir

Ancak cahil kişilerdir ki istedikleri kötülükleri yaparlar ve bunun adına da alın yazısı, “takdir” derler.

Yazık ki cahil edip matlabınca şer ü fesad

Koyar netice-i ef’ali ismini takdir

Şinasi, çalışmayı ilke edinen yeni aydın

tavriyla tembelliğe şiddetle karşı çıkarak başkalarına muhtaç olmamayı ve insanın çalışmasıyla, yaptıklarıyla bilinmesi gerektiğini sık sık vurgular.

Hak Tealâ kimseyi bir ferde muhtac etmesin

Yoksa halkın ettiği ihsana değmez minneti

...

Dene altını mihenk taşında

Dahi insanı bir iş başında

...

Mahiyyeti isbat eden asâr-ı ameldir

Mikdarına nisbetle kişi hayr ü şer eyler

Manzum, “Arı ile Sivrisinek Hikayesi”nde çalışıp üretmeye verdiği önemi gösteren Şinasi, Tasvir-i Efkar’da yayımlanan Seele (dilemciler) başlıklı yazısında dilemcilik yoluyla kolay geçinme yolunu seçmiş olanların zorla da olsa bu işi bırakmalarının ve çalışmaya özendirilmelerinin önemi üzerinde durur. “Cibillet veyahut terbiyet-i rediesi iktizasınca istihsal-i taayyüşte tabii olan meak ve mihenden kaçınarak bu yola süluk edenler dahi men ile kâr u kisbe icbar kılınır.” Tercüman-ı Ahval Mukaddimesi’nde, imparatorluk içindeki azınlıkların bile kendi dillerinde gazeteler çıkarmalarına karşılık “millet-i hâkime”den hiç kimsenin özel gazete çıkarma zahmetine katlanmadıklarından şikâyet eder. Şinasi’nin, “Elde altın bileziktir sanat/ Ki verir ehline feyz ü rifat” beytindeki sanat ifadesinin de estetik çağrışımından çok, kazanç amaçlı sanat anlayışıyla kullanıldığını söylemek mümkündür.

Tanzimat’ın modernleşme projesinin önderi/uygulayıcısı Mustafa Reşid Paşa’nın edebi versiyonu sayabileceğimiz Şinasi, akıl aracılığıyla dış dünyayı kavramaya yönelen yeni

insanı “medeniyet”e götürür. Gülhane Hatt-ı Şerifi ve diğer uygulamalarda görülen yenilikler, Şinasi’nin şiirinde de Reşid Paşa ile ilintili olarak karşımıza çıkarlar. “Daha ziyade, Reşid Paşa kasidelerinin kendisine verdiği fırsatla konuşan”⁶¹ Şinasi, açıkça herhangi bir rejim/sistem değişikliği önerisinde bulunmakla beraber *meşruiyet* kavramını içten içe sorgular. Özellikle, “medeniyet resulü” dediği Mustafa Reşid Paşa için yazdığı dört kaside dikkatle okunursa Şinasi’nin imparatorluk dönemindeki *ideolojik meşruiyet* ve Tanzimat bürokratlarının öne çıkardığı *karizmatik meşruiyet* kavramları yerine, çağdaş yönetimin esaslarından olan *kurumsal meşruiyet* tezini benimsediği görülür. Bu bakımdan, “Osmanlı idarecilerinin özenilen askeri düzenin ardında, ona müsavi bir toplumsal teşkilatlanma sorunu olduğunu düşünmeye başladıkları”⁶² bir dönemdeki Şinasi’nin, *liberal* fikirleriyle yönetimi eleştirecek olan *Yeni Osmanlılar* için zemin hazırlamasını doğal karşılamak gerekir.

Adaletsizliğin ve keyfiliğin, yasal güvencelerle önlendiği *kanun devleti* kavramını vurgulayan Şinasi; kanun, hak, adalet, medeniyet, reis-i cumhur, mebus gibi yeni söyleyişleri şiiriyle gündeme getirir. Şiirin şekil yapısındaki değişiklik/yeniliklerden sonra içeriğini de değiştiren Şinasi, kendisinden sonrakilere örnek olmak bir yana, bugün sıklıkla ve maharetle kullandığımız *demokrasi*, *insan hakları*, *özgürlük*, *hukuk devleti* gibi bazı önemli kavramların da ilk gündeme getiricilerindendir.

Tanzimat Fermanı’nın okunmasıyla önem kazanan ilk madde, “herkese can, mal ve namus güvenliği”nin sağlanması olmuş ve bu hakların ayırım gözetmeden korunması adaletli mahkemelere, kanun devletine bırakılmıştı. Şinasi, Hatt-ı Şerif’in bu yönünü :

Şem’idir kalbimizin can ile mal ü namus

Hfz için bad-ı sitemden olur adlin fanus

...

Bir utknamedir insana senin kanunun

Bildirir haddini Sultan’a senin kanunun

dizeleriyle özetler. Reşid Paşa’nın, okuduğu Ferman’ı uygulayacağına dair yemin ederek imzalayan Sultana “haddini” bildirmiştir. İnsanlar, kendi aralarındaki kargaşayı gidermek için “aklı-ı beşer kodu kanun” diyen Şinasi’ye göre “adl ü hikmetle” kanunları yapan Mustafa Reşid Paşa, “ehali-i fazlın reis-i cumhuru”dur. Amacı insanlığı yoketmek olmayıp “islah-ı beşer” olan Reşid Paşa, “hakk ü insaf ile kan etmeden” kanun yaparak “her ne kadar etmese de ceng ü cidal” yine kahramandır. Şinasi, Tanzimat aydınlarına “kalem vasıtasıyla topluma yeni bir yön verdireceğini göstermiş”⁶³ olan Reşid Paşa’ya :

Sen gibi âkil olan kan dökerek gün mü sürer

Vech-i namûsuna ol kan ile düzgün mü sürer

sorusunu sormakla onun öyle olmadığını da duyurmak ister. Çünkü o, Hak tarafından “milletin ihyası”na mebus edilmiştir. Döneminin insanları da onun “ahdini varak-i saadet” olarak bileceklerdir. Şinasi’nin burada çağdaş demokrasilere vurgu yapan yönetim anlayışına ilahi kaynaklar göstermesi de dönem aydınlarının bir özelliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Kanun devleti konusunda *Montesquieu*’den etkilendiğini anladığımız Şinasi, şiirlerine serpiştirdiği bazı kelimelerle, adını vermemiş olsa da *demokrasi* kavramına göndermeler yapar. Mustafa Reşid Paşa için yazılan kasidelerde Paşa’ya hitaben söylenen “eya ehali-i fazlın reis-i cumhuru” ve “Hakk seni milletin ihyasına etmiş mebus” dizelerindeki *reis-i cumhur* ve mebus kelimelerini bu yönelişin bir işareti

sayabiliriz.

Şinasi, devletin konumu ve yöneten-yönetilen ilişkileriyle ilgili görüşlerini “asıl eserleri” sayabileceğimiz gazete makaleleri içerisinde açıklamıştır.⁶⁴ Onun bu konudaki fikirleri, yüzyılın ortalarında imparatorluk içerisinde etkisini gösteren liberal anlayışı yansıtır.⁶⁵ Şinasi, kendisinden önceki ferman, kanunname, meclis ve kişisel çabalarla oluşan liberal kültürü edebiyat ve gazete aracılığıyla günlük alana yansıtır. Bu konudaki ilk ve önemli atılım hiç kuşkusuz serbest/özel bir gazete çıkarma başarısıdır. İlk özel gazetede yazılan mukaddime yazısının ilk paragrafı, ikibinli yılların kapısının aralandığı Türkiye’nin gündeminde yeni yeni tartışılmaya ve anlaşılmaya çalışılmaktadır.

“Madem ki bir heyet-i içtimaiyyede yaşayan halk bunca vazaif-i kanuniyye ile mükelleftir, elbette ki, kalen ve kalemen kendi vatanının menaifine dair beyan-ı efkâr etmeği cümle-i hukuk-ı muktebesinden addeyleyler. Eğer şu müddeaya bir sened-i müsbit aranılacak olsa, maarif kuvvetiyle zihni açılmış olan millet-i mütemeddinenin yalnız politika gazetelelerini göstermek kifâyet edebilir.”

Bu sözlerin, 1860 yılında, Meclis-i Maarif’te görevli bir devlet memurunun kaleminden çıkmış olması çok önemlidir. Devlet tarafından kanunların emriyle sorumlu tutulan halk, vatanının menfaati için yararlı gördüğü fikirleri sözle veya yazıyla açıklamayı kazanmış haklarından sayacaktır. En güzel icad-ı akl-i insani” olarak “yazı” yı kabul edip, “kılıç” ve “kalem” karşılaşmasında kalemde yana tavır koyan Şinasi, söylediklerine delil olarak Avrupa’nın politika gazetelerine bakmayı yeterli gösterecektir. Halkın, fikir beyan etme becerisini Tasvir-i Efkar’a yazdığı mukaddime yazısında, “bir hal-i medeniyette bulunan halk ise kendi menafinin husulü hakkına ne surette sarf-ı zihin eylediği terceman-ı efkârı olan gazetelerin lisanından malum olur” cüm-

lesiyle belirtir.

Serbestlik yanlısı Mustafa Fazıl Paşa ve liberal iktisatçı Ohannes Paşa ile birlikte dönemin siyasi ve iktisadi liberalizm alanlarındaki gelişmelerinden etkilenen Şinasi’ye göre⁶⁶, bütün yetkileri elinde bulunduran merkezî devlet, olabilecek her türlü işin sorumluluğunu -başkalarına yetki vermediği için- üstlenmek zorundadır. Otoriter/merkezî devlet, “yönetim yükü”nü azaltmak için halkın da yönetime katılmasını sağlamalıdır. Devletin bu merkezî tavrının ekonomik alana da yansımış olmasından şikâyetçi olan Şinasi, kişilerin serbestçe çalışıp kazanmalarını engelleyen devletin ihtiyaç sahiplerini korumakla görevli olduğunu söyler.

“Memâlik-i Osmaniyye’de ise, *halkın sa’y-i ihtiyarisi ile temşiyet bulabilecek külli ve cüz’i umurun ekseri, usul-i idare iktizasında bi’l-fil devletin teşebbüsâtına, veyahut teşvikâtına vabeste olduğu* gibi, medeniyetimizin hal-i hazırı, ihtiyacı teksir ettikçe, esbab-ı maişetin tahsili için insan evvelkinden ziyade zihnen ve bedenen çalışmaya mecbur olmak hasebiyle, gerek ıztırâfî ve gerek ihtiyarî, bu surete sülûk edemeyen seelenin tanzim-i ahvali münhasıran hükümetin himmetine kalmıştı.” (vurgulama benim)

Karakteri ve yaşayışıyla halka öylesine uzak bir aydının düşünceleriyle “halka doğru” gidişinin sırrı, “hepimiz Şinasi’nin manevi evlâtlarıyız” diyen Ebuuziyya Tefvik’in “onun sayesinde ki bugünkü günde vatanımızda ifade-i merama muktedir olan ashab-ı kabiiyet düşündüğünü yazabiliyor, yazdığını okuyanlara beğendiriyor” sözlerinde aranabilir. Çünkü Şinasi, *efkar-ı umumiyeyi*, Sadık Rıfat Paşa’nın ifadesiyle “cuş-ı huruş” a getirecek olan manevi evlâtlarına, “ifade-i meram etmeye mahsus bir muhibe-i kudret” olan “kelam”ı, “umum halkın anlaşabileceği” bir dille yazmayı öğretmiştir. Şinasi’nin öncülük ettiği özel gazeteciliğin en büyük başarısı hiç kuşkusuz

yazı dilinin sadeleştirilmesidir.⁶⁷ Hikmet-i hükümet karşısında o zamana kadar suskun duran halka, “kendi vatanının menafine dair beyan-ı fikir etmenin” kazanılmış haklarından olduğunu öğretebilmek halkın dilini kullanmakla sağlanmıştır. Gazete ve dil konularıyla etkin bir şekilde uğraşmak Şinasi'nin sanatkâr yönünü zayılatmışsa da gazete diliyle halka ulaşmayı amaçlarken halkı da gazete aracılığıyla *kamuoyu* yaratmağa çağırmıştır.

Şinasi, halka yönelişinde önemli bir işaret sayabileceğimiz Türkçe konusundaki duyarlılığı, şiir dilindeki mazmunları ve sanat oyunlarını bir yana bırakarak konuşulan dile önem vermekle göstermiştir. Paris'te bulunduğu yıllarda dilcilerle özellikle ilgilenmiş olması, Türkçe sözlük hazırlamaya çalışması “safî Türkçe” manzume ve halk diliyle bir tiyatro yazması, atasözü derlemesi olan Durûb-ı Emsal-i Osmaniyye'yi yayımlaması, “Şinasi'nin yaptığı hakkında bir hüküm verebilmek için Türkçenin onun eline geçtiğinde nasıl bir durumda olduğunu düşündüğümüzde”⁶⁸ önemli ipuçlarıdır. Şinasi'nin, “bir hal-i medeniyette bulunan halk ise kendi menafinin husulü hakkında ne surette sar-ı zihin eylediği terceman-ı efkârı olan gazetelerin lisanından malum olur” dediği mukaddimeyle çıkan kendi gazetesini Tasvir-i Efkâr'da rakibi Ruzname-i Ceride-i Havadis ile giriştiği *Mesele-i Mebhuse-tün Anha* tartışmaları da duyarlılığını belgeleyen bilgiyi gösterecektir. Anlatımda sade Türkçeyi yerleştirme çabaları yanında, Paris'ten ikinci kez dönüşünde baskı tekniğini kolaylaştırmak amacıyla harf sayısını mümkün olduğunca azaltması, “sadelik ve yenilik uğruna alışılmış mükemmellikten kaçınan” Şinasi'nin önemli bir dil etkinliğidir.

Tasvir-ı Efkâr'da yayımlanan *İnfak-ı Muhtecin* makalesinde, devletin serbest girişim konusunda halka fırsat vermeyişinden, “halkın sa'y-ı ihtiyarisi ile temşiyet bulabilecek külli ve cüz'i umurun ekserisi, usul-i idare iktizasınca bilfiil devletin teşebbüsâtına ve-

yahut teşvikatına vabeste” olmasından şikâyetçi olan Şinasi, yine aynı gazetede *İstanbul Sokaklarının Tenviri ve Tathiri Hakkında* yazdığı yazıda halkın kendi sorunlarının çözümünde yardımlaşma yoluyla başarılı olacağını savunur. Sokakların aydınlatılması için, “hiç olmazsa herbir mahallede müntehaban-ı ahali-den mürekkep bir idare-i mahsusa teşkil olunma”ısıyla halka sorumluluk bilinci verilerek katılımı sağlanabilir. Şinasi'nin, bir perdelik komedisi Şair Evlenmesi'inde dışarıdan bir müdahaleye gerek kalmadan, mahalledeki bir sorunu yine o mahalle halkıyla çözüme kavuşturması da halkın kendi kendine güvenmesi gerektiğinin işareti sayılabilir. Bütün bu sebeplerle olacaktır ki devlet bürokrasisinin gücünü kıracak olan kamuoyu fikrinin yaratıcısı halkın “rüşen-i ezhanı”na, “aharın cehli karaltısından pertevyab-ı ikbal” olan “ukûl-ı muzlîme” hiçbir zaman razı olmayacaktır. İşte, Şinasi'yi büyük yapan, onu zamanından günümüze getiren de halkın cahilliğinden yararlanarak çıkar sağlayanların karşısına kamuoyunu ve sivil bilinci çıkarma uğraşdır.

Sonuç olarak Şinasi, Tanzimat'ın getirdiği değişim/modernleşme projesine liberal izler taşıyan söylemiyle katkıda bulunmuş edebiyatçı aydındır. O, bilinçli olarak batıyı yakından tanıma fırsatı bulmuş ve edindiği yeni tecrübeleri şiirin sınırlı imkânları ve gazete aracılığıyla yansıtarak kamuoyu ve kanun devleti fikrinin oluşmasına öncülük etmiştir. Bu yönüyle Şinasi, bugün için önemli bir görevi üstlenip başarmıştır diyebiliriz.

NOTLAR

1. Sıkça tartışılan “batılılaşma” ve “çağdaşlaşma” kavramları için bkz. Durmuş Hocoğlu. “Çağdaşlık Çağdaşlaşmak ve Modernleşmek”, *Yeni Toplum* Mayıs-Haziran 1992; Ünsal Oskay; “Çağdaşlaşma Kavramının Modernleşmem Sorunlarını Düşünmemizdeki Yanlılığı”, *Yeni Toplum*, Mayıs-Haziran 1992; Baykan Sezer, “Çağdaşlaşma/Batı Dünya Egemenliğinin Günümüzdeki tasası”, *Yeni*

Toplum, Mayıs-Haziran 1992

2. Gül Batuş, "Toplumları Dönüştüren Bir Güç Olan İltişim: Ortaçağ Örneği", *Türkiye Günlüğü*, Mayıs-Haziran 1995

3. Osmanlı İmparatorluğunda bundan sonraki gelişmeler için bkz. Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1782-1908)" *Türkiye Tarihi*, C.3, Cem Yay. İst.1988, s.73-188; Mustafa Erdoğan, *Modern Türkiye'de Anayasalar ve Siyasi Hayat*, Siyasal Kitabevi, Ank.1997, s.18-43; Metin Kunt, "Siyasal Tarih (1600-1789)" *Türkiye Tarihi*, c.3, Cem Yay. İst.1988, s.11-69, Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY, İst.1998, 4.b.

4. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası - Celali İsyanları- Bilgi yay.*, İst.1975

5. Taner Timur, "Osmanlı Askeri Düzeninin Çöküşü ve Yeniçeri Kırımı", *Osmanlı Çalışmaları*, İmge Kitabevi Ank.1996, 2.b., s.119-164

6. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev.Metin Kıratlı), TTK yay, Ank.1991, 4.b., s.36

7. *Koçi Bey Risalesi* (Haz.Zuhuri Danışman) MEB yay., İst.1993; Koçi Bey Risalesi hakkında bkz. Doç.Dr.Ömer Dinçer, "Çağdaş Yönetim Düşüncesi Açısından Koçi Bey Risaleleri" *İlim ve Sanat*, Şubat 1992

8. Katip Çelebi, *Mizanü'l Hak Filhtiyar'i Ahak* (Haz. Orhan Şaik Gökyay) MEB yay, İst.1993; Kitapla ilgili olarak bkz. Hasan Öztürk, "Şeyhulislam Fetvasıyla Kitap Okumak Veya Katip Çelebi'nin Liberalizmi", *Türkiye Günlüğü*, Mayıs-Haziran 1995

9. Kâtip Çelebi, *Bozuklukların Giderilmesinde Tutulacak Yollar* (Düsturu'l amel fi-islahi'l -halel) (Haz. Ali Can) Kültür ve Turizm Bakanlığı yay, Ank. 1982

10. Şerif Mardin, *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, İletişim yay, İst.1990 s.46

11. Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX.Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İst. 1976, 4.b. s.42

12. Ercüment Kuran, "Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri" *Türk Dünyası El Kitabı*, Ank.1976 s.1003; Lâle Devri için bkz. Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri* MEB yay. İst.1972 s.197-212; Bu devrin genel bir panoraması için Ahmet Refik Sevengil'in *Lâle Devri* adlı kitabına bakılabilir.

13. İbrahim Müteferrika, *Milletlerin Düzeninde İlmî Usüller* (Usul'ul-Hikem Fi Nizam'il Ümem) (Sadeleştiren: Ömer Okutan), MEB. Yay. İst. 1990

14. A.Hamdi Tanpınar, *a.g.e.* s.46

15. Yirmisekiz Çelebi *Mehmed Sefaretnamesi* (Haz.Abdullah Uçman) Tercüman 1001 Temel Eser (tarih yok)

16. Halil İnalçık, "Osmanlılarda Batıdan Kültür Aktarması Üzerine" *Osmanlı İmparatorluğu*, Eren yay, İst.1993 s.429

17. Ord. Prof. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V TTK yay. Ank. 1995 7.b. s.13

18. A.Hamdi Tanpınar, *a.g.e.* s.58

19. "Hepsi askeri reform ihtiyacı üzerinde en önemli nokta olarak durmakta oy birliği halindeydi; fakat onun en iyi şekilde nasıl gerçekleştirileceği konusunda ayrılıyorlardı. Bir yanda, eski askeri yöntemlere dönmek suretiyle Osmanlı altın çağının askeri ihtişamını yeniden kazanmayı arayan tutucular vardı. Sonra, mevcut askeri düzene Frenk eğitim ve silahlarının usul usul sokulmasını, bunun gerçekte saf Osmanlı geçmişine bir dönüş olduğunu iddia ederek, çeşitli yollarla arayan romantikler ve ara-çözümcüler vardı. Nihayet, eski ordunun islah edilemeyeceğine inanan ve Sultana, baştan başa Avrupa tarzında eğitilmiş ve silahlandırılmış yeni bir ordu kurmasını ısrarla tavsiye eden radikaller vardı. Sultanın kendisi de bu görüşe meyletti." (B.Lewis, *a.g.e.*, s.59)

20. E.Ziya Karal, *a.g.e.*, s.65

21. E.Ziya Karal, *a.g.e.*, s.80

22. Mümtaz Turhan, *a.g.e.* s.220

23. B.Lewis, *a.g.e.*, s.70-71'den naklen
24. B.Lewis, *a.g.e.*, s.74
25. Bu konuda ufuk açıcı iki yazı: Metin Heper, "Osmanlı'da Devlet Geleneği", *Türkiye Günlüğü*, Kış 1993; Halil İnalçık, "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi", *Türkiye Günlüğü*, Yaz 1991
26. E.Ziya Karal, *a.g.e.* s.93; "devletin otoritesini takviye etmek arayışı içinde olan merkezi iktidarın, yerel güçlerin bir kısmıyla vardığı bir geçici uzlaşma olarak" (M.Erdoğan, *a.g.e.*, s.20) görülebilecek bu anlaşma için bkz. Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı-ı Hümayunu" a.ge.
27. E.Kuran, *a.g.e.*, s.1006
28. M.Erdoğan, *a.g.e.*, s.21
29. M.Turhan, *a.g.e.*, s.234
- "Halen efandi gibi Mahmud'un tam itimadını haiz olarak Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra imparatorluğu on üç yıl demir pençe ile tutmakta" olan Seyyidü'l -vüzerâ Hüsrev için ayrıca bkz. Abdurrahman Şeref, *Tarih Söyleşileri* (Müşahabe-i Tarihiye) (Sadeleştiren: Mübeccel Nami Duru) Su-cuoğlu Mat., İst.1980 s.15-19
30. H.İnalçık, *a.g.e.*, s.349
31. Gülhane Hatt-ı Şerif'nin metni için bkz. E.Ziya Karal, *a.g.e.*, s.255; Vedat Onur, *Tanzimat Devrinin Büyük ve Unutulmaz Devlet Adamları*, Başnur Mat. Ank.1967 s.37; Mehmet Kaplan vd. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I*, İst.Üniv.Edebiyat Fak. Yay. İst.1974, s.1
- Hatt-ı Şerif'le ilgili olarak bkz. Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanının Tahlili", *Tanzimat I.MEB.* Yay.İst.1940; Mithat Baydur, "Modernleşme Bağlamında Tanzimat", *Türkiye Günlüğü*, Kasım-Aralık 1994; M.Ali Kılıçbay, "Tanzimat Neyi Tanzim Etti", *Argos*, Kasım 1989; Şerif Mardin, "Tanzimat Fermanının Manası", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (Makaleler I), İletişim yay. İst.990; Abdurrahman Şeref, "Tanzimat-ı Hayriye: Çözümü", "Tanzimat-ı Hayriye: Eleştirisi", "Tanzimat-ı Hayriye: Hükmünü yürütmesi" *a.g.e.*; Taner Timur,
- "Osmanlı ve Batılılaşma" *a.g.e.*, s.85-100
32. Sadık Rıfat Paşa için bkz. Mehmet Seyit-danlıoğlu, "Sadık Rıfat Paşa ve Avrupa'nın Ahva-line Dair risalesi", *Liberal Düşünce*, Yaz 1996; A.Şeref, *a.g.e.*
33. M.Turhan, *a.g.e.*, s.239
34. Prof.Dr. Mustafa Akdağ, "Türkiye'nin Batılılaşmasını Zorunlu Kılan Tarihsel Koşullar", *Cumhuriyet'in 50. Yılında ANMA KİTABI*, Ank. Üniv.DTCF yay. Ank.1974
35. M.Erdoğan, *a.g.e.*, s.24
36. Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Parlamento Gele-neğimiz Çerçevesinde Tanzimat Meclisleri", *Tür-kiye Günlüğü*, Kasım 1989
37. H.İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *a.g.e.*, s.362
38. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tan-zimat*, TTK yay. Ank. 1985
39. Tanzimat dönemindeki bu değişiklik ve ye-nilik ortamı için bkz. Şerif Mardin, "Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi", *Siyasal ve Sosyal Bilimler* (Makaleler 2) İletişim yay. İst.1990 s.41-98
40. Islahat Fermanı'nın metni için bkz. M. Kaplan vd. *a.g.e.*, s.4-9; E.Ziya Karal, *a.g.e.*, s.258-264
41. Fuad Paşa'nın, Islahat Fermanı'yla ilgili de-ğerlendirmesi: "18 Şubat 1856 Fermanı Üzerine Düşünceler (Fuad)", *Argos*, Kasım 1989; Hüseyin Çelik, "Türkiye'de İlk Laiklik Teklifi ve Arka Pla-nı", *Türkiye Günlüğü*, Yaz 1992 Ahmed Cevdet Paşa, "Islahat Fermanı Hakkında" M. Kaplan vd. *a.g.e.*, s.462
42. E.Ziya Karal, *a.g.e.*, s.250-251
43. Şerif Mardin, "Tanzimat ve Aydınlar", *Tür-kiye'de Din ve Siyaset* (Makaleler 3), İletişim yay. İst.1991, s.266-288

44. B.Lewis, *a.g.e.*, s.127
45. M.Turhan, *a.g.e.*, s.248
46. Şinasi'nin biyografisi için bkz. Ömer Faruk Akün, "Şinasi" md. İslam Ansiklopedisi, MEB yay.; Kenan Akyüz, *Batıya Yönelirken Şinasi*, Ank. Üniv.DTCF yay. Ank. 1996, 2.b.; Mustafa Nihat Özön, *Şair Evlenmesi*(Önsöz), Remzi Kitabevi İst.1943, 2.b.; Hüseyin Seçmen, *Şinasi*, TDK yay. Ank.1972; Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*; Muzaffer Uyguner, *Şinasi*, Bilgi yay. İst. 1992
47. Şinasi'nin Pariste'ki tahsili ve İstanbul'dan aldığı emirlerin edebiyat ve iktisatla ilgisine dair bilgilerin açıklık kazanmadığı anlaşılmaktadır.
48. A.D.Jeltyakov, Türkiye'nin Sosyo Politik ve Kültürel hayatında Basın (1729-1908 yılları), *Matbaacılığın 250. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, Basın-Yayın Genel Mdl. Yay.(tarih yok) s.54
49. Şinasi, 1870'de Tasvir-ı Efkar Matbaası'nda kitabının ikinci baskısını yapmıştır. Kitap aynı adla 1872'de üçüncü kez basılmıştır. Ebuzziya Tevfik, aynı kitabı Divan-ı Şinasi adıyla 1885 ve 1894'te yayınlamıştır. Aynı kitap 1945'te Mualla Anıl; 1960'ta da Süheyl Beken tarafından yeniden basılmıştır.
50. M.N.Özön, *a.g.e.*, s.23
51. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken yay. İst.1979, 2.b. s.38
52. Takvim-i Vekayi'de, memleket gezisiyle ilgili yazı yayımlayan bir gazeteciye devrin padişahının-" Vakıta pek güzel ve sanatlı kaleme alındığına diyecek yoksa da bu gibi herkesin anlaması gereken şeylerin, onların anlayacağı surette olması iyidir. İçindeki arap ve acem kelimelerinden bazılarının Türkçe olarak düzeltilmesi lazımdır" şeklindeki uyarısı, gazete dili için önemli bir işaretir.
53. B.Lewis, *a.g.e.*, s.151
54. Mehmet Kaplan, "Yeni Aydın Tipi: Büyük Reşit Paşa ve Şinasi", *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 -Tip Tahlilleri-*, Dergah yay. İst.1985, s.175-176
55. Genel Çizgileriyle Tanzimat devri edebiyatı için bkz. Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, Ank.Ünv. DTCF yay.Ank.1979 3.b. s.1-70; Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*, MEB yay, s.858-914; Orhan Okay, "Tanzimat ve Edebiyatı", Türkiye Günlüğü, Kasım 1989; Orhan Okay, "Edebiyatımızda Batılılaşma", *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergah yay. İst.1990, s.44-53; A.Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*,
56. Sosyal felsefi bir anlayışın edebiyata yansması olarak görülen edebiyat akımları içinde klasik ve romantik akım için bkz. Hasan Öztürk, "Romantizm ve Liberalizm", *Liberal Düşünce*, Yaz. 1997, s.7
57. "Şinasi'nin birçok şiir ve yazılarında yer alan bu usa dayalı anlayışında, Avrupa'da 18. Yüzyılda büyük bir gelişme göstermiş bulunan usçuluk(rationalisme) anlayışının büyük etkisi olduğu gerçektir. Tümüyle usçuluktan uzak bir toplumun çocuğu olarak bu anlayışla karşılaşan Şinasi buna bir kurtarıcı olarak sarılmıştır. Bu anlayış içinde, dinsel düşüncenin önemsenmediği usçuluğu hep yüceltme gereksinimini duymuş ve hep bunun üzerinde durmuştur. Bu nedenle, daha da ileriye gider ve Tanrı'yı ussal bir yöntemle kavramaya, Tanrının varlığına ve birliğine ussal tanıklar aramaya bile yönelir" (Muzaffer Uyguner, *a.g.e.*, s.25)
58. Şinasi'nin bu konudaki düşünceleri için bkz.Mehmet Kaplan, "*Münacaat, Şiir Tahlilleri I*", Dergah yay, İst.1978, 6.b. s.31-36
59. İnsan aklının Tanrı karşısındaki durumu (akl-i cüzi ile akl-i külli ilişkisi) Şinasi'den sonra Ziya Paşa, Abdülhak Hamit Tarhan vb. şairlerde sıklıkla görülecektir.
60. A.Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s.199
61. Şerif Mardin, "Atatürk'ü Anarken", *Türkiye Günlüğü*, Mayıs-Haziran 1994
62. Mehmet Kaplan, "Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Devri Üslubu", *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 2*, Dergah yay. İst.1987, s.71
63. Şinasi'nin Tercüman-ı Ahval ve Tasvir-i

Efkar'da çıkan yazılarını önce Ebuzziya Tevfik üç ayrı kitapta toplamış (*Makaleler I*, 1885/*Makaleler II*, 1886/*Makaleler III*, 1894) daha sonra Fevziye Abdullah Tansil, bütün yazıları *Makaleler* (Dün-Bugün yay.1960) adıyla bir kitapta toplamıştır.

64. Bu konuda bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Türkiye'de Liberal Düşüncenin doğuşu ve Gelişimi", *Liberal Düşünce*, Bahar 996

65. Zafer Toprak, "Liberal İktisat ve Sanayileşme", *Türkiye Tarihi 3*, Cem Yay. İst.1988 s.214-217

66. Tanzimat dönemindeki dil çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Agah Sırrı Levent, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK yay. Ank.1972, 3.b., s.80-177

67. A.Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s.190

Parlamente Denetim

Şeref İba

Liberal Demokrasilerde parlamentonun en önemli görevlerinden biri yürütmeyi denetlemektir. Parlamento bunu nasıl yapabilir? Hangi araçlara sahiptir? Bu denetim ne derece etkili olabilir? Bunların ve benzeri soruların cevaplarını Şeref İba'nın *Parlamente Denetim*'inde bulabilirsiniz.

Bilgi Yayınevi

Tel: 312/431 81 22 Faks: 312/431 77 56

İKİNCİ BASKI

LIBERALİZM

Atilla Yayla

Liberalizm, yüzyılımızın son yıllarının en gözde sosyal akımı haline gelmiş bulunmaktadır. Birçok insanın belirli fikirleri veya muayyen toplumsal sistemleri adlandırmak için kullandığı "liberalizm" kavramı ne anlama gelmekte, neyi ifade etmektedir? Sosyal düşünce sözlüğüne ne zaman ve nasıl girmiştir? Hangi sosyal vaktaya karşılık olarak kullanılmış ve kullanılmaktadır? Bir tek liberalizm mi vardır, yoksa çok sayıda liberalizmler mi mevcuttur? Liberalizmin öğeleri ve özellikleri nelerdir? Atilla Yayla, bütün bu soruların cevaplarını araştırdığı eserinde genellikle konuyla ilgili birincil kaynaklara gitmekte, ikinci-üçüncü elden bilgi ve yorum aktarmak yerine, liberalizmin temellerin, ana yapısını ve çatısını kuran düşünürlerin ve yazarların görüşlerini analitik ve tarihsel bir açıdan işleyerek okuyucuya sunmaktadır.

Liberte Yayınları

Tel: 312/230 87 03 Faks: 312/230 80 03